

LANDAJUELA, Anton, V.

Dagonillaren 13gn eguna zala uste dot, Pikoketa-ko eguna.

Pikoketa-tik Erlaiz-erako bidetan joan gintzaza gosez da egarriz. Bideak eta bideetan joan da joan eginik, aitz-mustur baten ganean zelatari lau lagunek gaba emon genduan, otzearen otzez aika ta oika; kapote zarrekin babestokia eginik eta erdi ortoz, al genduan eran.

Egunak bero-beroak, otz-beroan aitzakirik bageak izan ziranarren, gaba otza izan zan. Gabaz gengan aitz-musturraren oinlekua otaz da sasiz josia izanik, oñetakoak be kendubrarrez izan gintzazan, gabeko iñontzetik legortuko ba-ziran.

Eguna agertu zanean, gu be beragaz batean gertakizunetan, aintzin eguneko jaki-kondarrez esteontziari bete antzeko bat egiten. Izenik eztakidan mendi aretatik, Erlaiz-ko guda zelaira abiatu gintzazan.

Begoña-ko Amaren egun andia zan, eguberdi aurrean tiroka gintzazan. Etxe bakar bat egoan, eta aren ondotik berun zaparrada izugarria etorkun, gudari ta erreketari.

Gorriak larririk izango ziran da gu bere estu, baiña ekiteari ekiñik, atzen batean garaitu genduzan.

Batenbateri eskerrak zor neuntzazan, gure alfereza zulotu ebanari; zauriturik egoan tokitik babeslekura atzeratu, eta ura eskatuten eban azkero, basoan beera egoan zuloraño joan giñan bi lagun astitsu, eta biurtu giñaneko sua amaiturik egoan, berunen zaparada ikaragarria.

Izan genduan illik eta zauriturik gure aldetik; Meabe-rriko Lanbarri koartelean besoa jaso ebana be, Erlaiz-en il zan; bai-ta be Santurtzi-ko Kabie-

zes-ko zan Lanzagorta. Biak jausi ziran betirako, alkarren ondoan.

Erreketek ziranakaz batera samar ibiliarren erreketek izaten ziran beti-ta-beti aurrelari, eta il ziranak eta zaurituak nortzuk ziran ikusi ta gero, Erlai-ko etxeingurura igon gintzazan, an zer egoan ikustera. Karabinero bi izan ziran lurrean zerraldo zerurantz begira, arnasa barik eta odolez blai-blai. Illik egon ziran gizon bi areik izan ete ziran ba, gure alderdikoai ainbeste il eutsozoenak? Bi baiña geiagorik izango ziran, baiña guk besterik ez genduan ikusi.

Gudaketarren aurrea Erlaiz-en gelditu zan eta, bertan egon zan etxean egin genduan etzauntza. Militarren artean izaten dan nai-ta-naiezko eginbearra, disziplina ori, ezan gogorregia, eta guardia egitetik aske gintzazan batean galiziarra ta biok, arratsalde batez mendirik-mendi eta tontorretik-tontor erreketek egozan lekuetatik zear ibili gintzazan. Ondo eta abegi onez artzen ginduezan izan gintzan etxola ta txaparpeteetan. Eguna argirik egoan, da, otu jakun urrin baten egoan etzauntzaraño, joatea. Joan gintzazan, ba-ta, ardauaz ondo artu ginduezan, an bere. Eta an, bee batean, ibaia zan agiri, eta zein ibai zan guk itauntzean, Bidasoa zala, erantzun euskuen.

Illunabarra baño lentxoago biurtu gintzazan geuretzat geunkan etzauntzara-eta, larriturik egozan lagunak alde egitera joan ete giñan edo. Nondik eta noraño joan giñan esan geuntzanean, iges naia be agertu, eta Bidasoa be non zan azaldu...tximis-tea baño biziagotu gintzazan amar igeslariok.

Apalordu zan, azpillak eskuan arturik, eta bein apaldu beratxo egoan urjaiotzara azpillak garbitzera joanik sasi tartean ezkutatu.

Jan genduan, alkartu eta erabagiak eginik geunkazen lez anka egiteko garaia zan. Bi geiago bear genduzan-da, zelatari egon zanareraño, joan nintzakion dei egitera. Au alde eginik egoan, be bat beargenduan-da, Andres Lagatxa-rengana jo neban. Erlaiz-go etxean ari zan erdi nagusiategaz urrengo egunerako jakiak gertatzen-da, nik aulanean berari: ator Andres, kortako bedar legortuan jaukat abia lo-egiteko. Eta nagusiari Andres-ek irugarrenez iñotzan: Ezer besterik? Eta barriro be, nagusiak; Bai, kutxatxo oneik eroa ara-eta, andagozanak ona ekarri.

Ezin neikean asti geiagorik galdu-eta, Andres bertanbera lagarik eta txispea lepoan, anka egiteko gogoz betean aldendu nintzakion itxaroten egon ziranen lagunakana.

Zenbat orduko bide izan ete genduan?. Egunez, bige dezioretati eta pekaturik gabe, ordu bateko bidea, ortxe-ortxe. Illundurik bidean jarri gintzazan, sasia, ota, ta txarrea oñakaz zapalduz goizeko argiabarra baño lentxoago gengozan Bidasoa-ren ertzean.

Ezgenduan biderik ikusi, upea baño illunago, eta kanpotetatik, atxiloturik ibili giñan ez galtzeko, goian egozan erreketean bildurrez. Izerdi bitsetan gendozan da, txaratartean ezkutatu gintzazan illaneko orduak eta etorriko ziran egunaren orduak sasipean igaroteko ustez.

Bederatzi itzunik lurraren ganean lo-izkia egiten, amargarrena itxarrik eta zur gu zaintzen. Taxugabeko itzunean epe labatean emon genduazanean, batzuek itxarrik eta besteak be lotan e barrien barri lengo ekiñari lotu giñikozan eta aurre jo. Ibilli eta ekin, ekin da ibilli, zugardia egoan zelairaiño eldurik, berebiliren argi bakarra ikusteko zoria izan genduan. Bitxabala, be, ezegoan urrin.

Goazen aurrera, izkilluak bete genduzan, zer izango zan bere. Eta zelatarien batek alto! esaten ba-dausku? Egunaz batean gure nagusiek aurreruntz joteko asmoa dabe-ta, emendik zer gertatzen dan jakitera bialdu gaitue, ori izan zan asmau genduan erantzuna.

Bitxabalaren ertzean karabinroen txabola-eta, aren ondoan zugatz izan zana, igerturik eta abar barik, taketa balitzan irmo eta tinko.

Or dogu zalatuko gaituna. Izkilluai beso ta esku biakaz eldurik aurrera jo gendan zer gertuko ete jakun izuturik.

Bidean gengoan da, bidean gora joanik zaldia urten zan bidera zugatzartetik. Erreketeen bat ete zan, dardar gengoan.

An ezan erreketarik ez deabrurik, eta bidean gora ibillia barriro bere atzeruntz eginik, eta ibaiara jatsilekua aurtitu gurarik, uraren zurrusta entzun genduanean, emen dok lekurik egokiena esan da, atak ba-giñan lez bidetik, sasitik, urartera brinko egin genduan. Mendien gibelean oraindiño ez zan ikusten goizaldeko argiaren izpirik, illuna zan dana eta errekea be ezezaguna. Garriraño ura, izkilluen tutuaz bidean lagundurik eta oinpeak aregaz arakaturik igaro genduan gezurrezko muga mada-rikatua.

Prantzia-n gengoan, basoan gora giñoazan lañopean erreketek begipetik galdu arte. Areiz-tian ezarririk arnasa baketzeko eta urrin batera so egitean, erreketen kabiak ikusten genduzan suaren ketan da, beste batzuek bizitzaren lorra-tzik barik. An ziran baiña danak, aurregunean ondo ta begirapenez artu ginduezan napartar erreketek yaioak.

Bidean aurkituriko zugatzartean ezkutaturik txis-pa ta guda enparauk, eta, euki genduan ogi pitia janez gero, basoan gora giñoiazan.

Iñor ez-ezan agiri, ez karabinerorik ez artzaiñik eta, ez baserririk ez genduan somatzen da, basoan beera goiazen. Tontorretik beratxoago eta basoa-ren goian baserri bat aurkitu genduan, bertako senar-emazte gazte ta, Bera'ko mutil-koskorra bat etxean eukelarik. Iruña-ko Goñi gure lagunak erderaz itzegin eutsoen zer edo zer ulertu arasoteko, baña andra-gizon arein erantzuna, alkarri begira-turik irriparrea izan zan, ezeben ezer ulertuta. Eus-kaldunak ziran, da Bera-ko mutillari deiturik, eta onek nigaz euskeraz eginik, poliki ulertu genduan izan genduan autumutua, gaur dakidan baño eske-ra gitxiago jakinarren.

Erritxuaren izena Urruña izan zan, da baserri aretan jaso genduan nora bideari jarraituz, eta erriburuan sartu gaberik, arratsaldez goizetik Endaia-n giñan.

Soloetako munetatik, bide ta baserrien tarteetatik oñez goazan estu eta larritasun andirik barik, ta etxe andi bakar batetik igarotzean etekoandrak deitu ginduzen jatera gora igoteko, besteen batzuk be antxe, etxe artan bazkaldu ebela-ta. Izan ebezanak emon euskuzan. Andrazko egin ebanaz arrorik eta gu pozez gintzazan.

Gurpide batetik aurrera giñoiazanean atso-agura zarrak eta andrazkoa bide bazterrean aurkiturik, nongoak gintzan galdetu euskuen. Euskeldunak

ziran, da nik esan Bidasoa-ren bestekalde gintzazela, illa bete onetan gudaketan diardogula ta, iges egiteko ordua iritxi zaigula.

Alaba edo dana zalako andrazkoa etxera igonik gazta, ardo ta ogiz berretoririk, ama zarrak iñozkun; «Bai, gura be, Berdun-en il eukuen semea».

Bidezabalera urten giñan da emen, berebil gaixotuen baten billa berebil txiki bategaz etorren gizonak aurkitu ginduzan da, berari itxaroteko, Endaia-ra lagunduko gaituala ta.

Txoferrari, eroatzalleari itxaroten gengozanean, senar-emazte prantesak etozan egurastera, eta oneik be, gure soñeko zikinak ikustean, erdi gazte-lerez eta erdi prantzesez zerbait esan euskuen; guk bere adiarazo geuntzan zer edo zer, diru batzuk emon euskuezan da, agur t-erdi gaur arte.

Atzean beste bat loturik ekarrilarik, biurtu zan berebilduna, beragaz batean egin genduan Endaia-ra sarrera. Eta Endaia-n gengozanean surpean bizer andidun txinelak arpegi txordoz gure bidelaguna artu eben. Bultzigeltokira Endaia-n, gaua ta biamon egunaren zati on bat eginik, Baiona-raño eroan ginduezan.

Ainbat eta ainbat gizonetz etorkusan Endaia-n, Espaiña-n zer gertatzen zan jakin gura andiz; eta etorran bakoitxak ogibitarteko, txokolate ta kebelar emonaz milla galdera egiten ekian oiz.

España-ko Gobernuaren ordezkaria ta zenbait gizonetzko etorkuzan, Endaia-n gintzazanean, da ordezkariak iñozkun, millak gizon bazirala izkillu barik eta ezgiñala mendira joango. Irundarrek ostera nondikoak gintzazan, batetik bestera non igarro eta gure gudastresnen barria eskatzen euskuen. Esan geuntzen, ba eta, bereala aurkitu, Prantzia-ko areistian, Bisasoa igarorik laster batean.

Bultzaraturik gagoz, Baiona-ra garoardiez. Etxe andia da gure egonleku, prantzitan gudari gitxi batzuek be bertan, etxea zaintzen. Inguru aretan bizi izan zan asturiastarrak emoniko kaleko soñezkoz jantzi gintzazan. Etxetik at, kaleratzeko be eskubidedun giñan.

Iru bat egun Baiona-n emoten genduazanean, andra andi ta ederra urreratu jakun, España-n zer jazoten zanarentzat itaunak egitera, batez bere Iruña'ko Goñi-ri. Iruña ondo ezagutzen eban andra arek, Goñi-ren sendikoen batzek be, bai, eta beraren etxera joan gintzazan nai eban, emen zer edo zer argituko zan arte. Iruñarrak bayeta, besteak ezetz.

Iruñar Goñi eta galiziarra, ule-bizar-moztularia au, an Prantzian zer izango zan arte, bizitzea erabagi eben. Bateren da bestearen barririk, arrezkero, eztaikit.

Etxe andi artan Baiona-n gengozeanean, gudari euskeldun bi etxe aren zain izan ziran, areitako bat baserriko semea, ta bere etxera joateko esan eustan, etxeko lanak nork eginik ez eukala ta. Ez baiezkorik eta, ez ezetzkorik ez neuntzan azaldu.

Eta alan gintzazanean, Irun-dik gizon bi Errepublikaren alderdira ea etorri gura bagendun. Esan da egin. Gauren beranduko orduetan bultziratu gintzazan, asturiastarren alabak mosu andi erder bana emonik. Aitaren da amaren aurrean a egiteak suturik, izuturik itxi ginduzan.

Agur Baiona, agur Endaia ta Bidasoa-ren goi-aldeko Euzkadi maite, etorriko diran 42 urtetan etzaitut geiagotan ikasiko.

Iritzi gintzazan Irun-era lekaidetxe andi bateraño, lurra betean dagoz gudariak etzunik. Ezegoan oeik ez antzekorik be, lo non egitekorik eta, onuntz etorri gintzazan zazpirok alkarren ondoan etzun gintzazan.

Biramon eguna urian emon eta, gauean, ango mendien baten gudarien eza egoalarik, bateri ta besteari deika asi ziran, eta aulan erantzuten eben, gudari gaixo areik: «Joan diran gau bitan lorik egin barik nago». Bateri ta besteari deitzuen etorri zan nagusia igesian etorri gintzazan zazpirok gengozean lekuraño. Eta gu, ez nagi, jaso ta mendirako bidean jarri gintzazan, artarako gerturik egozan batzuekin batean.

Gengozean etxe aretan, areto andi ederra su-izkillu, geienak ganera andirik bakoakaz, Erdi orniduta. Fusilen batzuk be bai egozan da, alako bat eskuratu neban, Bidasoa igarorik basoan ezkutatu nebana berbera; zaugarri lez, ugelean eukan tiroa eta zenbakia izan zituan ezaugarrienak. Gaua ta eguna basoan emonik barriro erriratu gintzazan, baña mendian izan gintzazanean, eta gure aurrean eta beratxoago illik egoan Guardia de Asalto bat lurrez erdi estaldurik, aren zangoari tirota ekin geuntzen.

Urantzu-n gengozean, iñoz ez lako bakean bizi gintzazan. Eta angengozeanean, Donostia-ko egunkarian gure barri ta albisteak etorzan, nirearekiko piti bat nasturik. Nire etxekoak eta lagunak batzuk bidean jarri ziran, ni billatu eta aurkitzeko. Eguna Donostia-n emon eben erdi zoraturik arat eta onat, gora ta bera, esker eta eskumara itaunka ta galdezka. Azken batean Urantzu-raño etorri ziran da, Urantzu-n aurkitu ninduen.

Gauerdia joanik egoan. Koartel egiten eban etxea aurkitu, eta ango nagusi euskeldunari nitzaz galde egitean, beingo baten aurkitu ninduen.

Lotan gengozean, eta alako batean, ganean neukan berogarria kendu eustan da, onan iñoztan nagusiak: «Mutil, jagi adi, ire billa etorri diran lagunak dozak emen da. Nik, ezetz, berak baietz, jagi arazo nindun, sakaldera eroan begiak garbitzeko ta, artan ari nintzanean, Biktortiano Egileor lenengo, bigarren F. Eguileor eta aita irugarren zetorkidazan. Gauerdia ingurua izan zan, lurrean etzun gintzazan da, txutxu-mutxu eta txitxi-mitxi emon genduzen eguna zabaltzeraño orduak.

Egunabarraz batean batzuek itxarrik, bestetzuek lotan, gu be jagi gintzazan, gosaria artu ta asi ziran etxeko eta lagunak etxera biderako agiriak antolatzen. Egitekoak ziranak eginik, astelen gau illunduan berretxaratu nintzan, sei illabete andi, etxetik at eginik.

Orduan izan ziran izparringien bidez, gizon ospetsua egin ninduen. Bilbo-tik batek, Santurtzi-tik besteak, an gudaketan itxi nebazan mutillen barri jakiteagaiti, egunero nebazan urrutizkiñez deiak guraso, anai-arreba, edo ta andragein batek biotz urratuzko deiak. Bat il zala, bestea bizi zala, an eragoiola ta abar, orreik ziran nigandiko erantzunak.

Millaka txera ta ongi-etorriren artean, i lakorik etxagok besterik, zenbat biderrez entzun neban, Jainkoak bakarrik daki. Dagonil eta irailleko egun batzuek neure errian igaro nebazan, Igorrigoi-koa etxean, koarteltzat aukeratua izan zan da, erria zaintzen.

Gudarigai batzuek bai ebiltzazan. Artea-ko abadegaien etxean gudaroko gertakisunak eginten da, ni bere arako nintzan.

Bat, bi, iru, lau, eskuma, esker, tinko t-abar ibiliz gero, Bilbo-ko Basurto-ko gudaletxera giñoiazan izkillu barri-barrien billa.

Izkilluek lepoan geunkazan arren, izan genduan ikasibearrekorik. Gudaritzan iñoiz izangabea bazan bat, bestea osteraspaldiz ezer ikus gabea, gadaketan egiteko ametsik burura iñoiz ekarri ezeba-na. Illa bete bat lenago izkilluaz ibilia neu nintzan.

Txispaz eta bear genduzanakaz orniturik, eta Euzko Gudariak abesturik, lenengo ager-aldia Arteatik Igorre-raño egin genduan. Begiratzallen begirik asko ezoturik, irri saminkorra, atsekabetsun.

Urrilla-ren laugaren goizez Eibar-en gora giñoiazan, Elgeta-raño. Emen, berebilletatik jatsirik, larr eta esturik izan genduan, gure burua Partaitxi-n edo inguru aretan tinkotu genduan arteño. Sua, beruna, artaga, urduria ta egonziña zan, dana.

Azentzio aldea tirokatzen genduan, an egozenak, gu, eta alako batean, eskumaldetik gora ta gorago Intxorta-ra etorren etsaia, aurrez eta atzez, gu zuzitu naiaz.

Illunduko zan arteko, okada bizian egozan gure izkilu barri areik, jaurti ta jaurti. Arratier eta Intxorta-egian izan ziranakaz, etsaia atzeratu eben. Txapelgorriak izan ziran. Gure bizkarraraño etorri-egiesian-egin ezin dagi-kienaz, illak eta atzikatuan izan ziran.

Partaitxi-rako bidean eta egun berean il euskuen Arteako Azpitxueta-ko Pernando. Eta arerik gabeko orma-zulotik tiroka nebillanean sudurrean zauritu ninduen, ni bere. Beste zauriturik ba izan, zauritu andikoak izan ezarren. Egun a, urriaren laugarrena, Garaitza-eguna bezela geuretu genduan.

Loguraz eta lorik eginbarik, bustirik eta legorrik, gosez eta beterik, igaroten genduan areitako goiz lanbrotsuan Pernando Eguileor-en, tenientearen deia izan genduen Pedro Ipiña-k eta biok: Agirre Lendakariaren inguru-minguruak zaintzen joango zan, Pedro; ni, barriz, guda-sail barri batera. Baie-tza biok andik izan eben, baiña ebatziten gengo-zanean, lurrez beterik egozan sorroak berun batek zearkaturik, gar-azurrean, kokotean jo nindun. Ezan izan arazo andirik.

Bai-ebiltzazan gudariak arratikide gudariak mustur batean da bestean joten, an artu ta emon emoten, kokoteko miñlez nintzanean.

Agur negion, agur Arratia-ko Eunkiari, Rebelión de la Sal-ea sartu nintzan baiño len.

Oraingo Guda-Saillaren etzauntza Lersundi-ko ikastoletan dogu, eta egun aratarte ezagutzen ez totazan zenbait nagusi, ainbat txiki, eun errietako gudarigai barriak ezagutzen nago.

Ermua eta Eibar-go inguruetan, laño-estaldurik zan basoan luebakieta giñoizan batean, gure zurtasuna baiño andiagoa izan zan txapelgorriena. Oneik eskuratu eben utsik eta iñorga-

berik izan zan leubakia ta baso-bizkarra. Gorantz egin genduan baiño askarrago gentozan beruntz, lañoz lagundurik eta, arerio arengadik igesian.

Ermua-tik igarorik iguruan egoan pagadian estzan gintzazan arnasaz barritzeko, baña egazkinek baten da birritan erailketak eta zuritu pilla egin euskuen, norako ta zertarako itxi ginduezan ezgenkialarik. Antxe ondatu gintzazan.

Gernika urratu eta erre, zeatu ta ezereztu eben eguna zan da, nondik nora genbiltzazen askorik jakin barik, Gernikara jo genduan.

Iru lagun gintzazan aurreguneko janari otzez, bideak betean ibil ta ibil genbiltzazenak. Beste enparauak andik, gu emendik, bakoitza al eben bibeetatik.

Gernika illunik egoan, ikusten zan nagusitasuna suaren lorratzak ziran. Etxeak lurrera etozan suaren eragiñez, kale-bazterretan soloan zaputzak erretan ba-egoz bezelatzu eunda oial surtan txir-txir, tximist-argirik iñon be, ez. Gernikaren azken-egun arek, lurrikara irudian.

Esturik eta undurituri gengzan Gernika-ko gaurik baltzenean, lurraren erraiek irauntsiko eta gaituen bildur-ikaraz.

Lekaidetxe, ikastetxe, edo eliza antzerakoan gaurik igarorik, goizeak goizik Bilbo-n nengoan, barriro bere. Bi-iru egunean alkartu gintzazan, barriro bere, mendirako.

Etxano-ko basoetan (emen zauritu ninduen, besoan), Ubide-atik aurreago eskumatara diran Okela-a eta Artxanda. Laugarrenez, Artxanda-n zauritu induen, ta arreskerotik ez neban tirorik eta bonbarik jaurti.

Artxanda-ratzen ziran egazkiñez, 3, 6, 12, ez-ziran loarazolariak. Geienetan iruen bat etozen lenengo, gero sei eta bederatzi be bai, dana zan zuloa, dana lurra, aizean dabillen orbela ba-litz, dana izaten zan egoneziña.

Bilbo-n batera ta bestera gau luzea, gau luzegia emonik, ez-zan izaten so egiten maitagarria, Zabalbide-n bera etozan berebillak illez beterik, odolatan ikustea.

Illuntzean eguna, Begoña ingurumarian bizi izan ziran asko, al ebena lepoan arturik, Santander-erako bidean oiazan, etxeak bertanbera itxirik, noiz itzuliko ziranik jakin barik. Agur egin barik aldedubear arek, zenbak eta zenbat begitara negarra ekarren.

Argirik iñon ez, goiak goibel, bea larri eta noizik bein "5gn kolunakoen" tiroen batzuk entzuten genduzan. Zauritu eta gaisoak urrengo egunaren goizez, Santander-erako bidean jarri gintzazan. Agur dagiot Bilbo-ri, agur dagiot Bizkaia-ri eta agur dagiot nire jayoterriari.

Santander-go Laredo-n gengoan goiz baten, txapelgorriak, alemanak, fazistak garaitu ebela Bilbao entzun neban. Atsekaberik andianatariko zan egun aretarte.

(Jarraituko da)